

Els estudis del món agrari romà a Catalunya: un estat de la qüestió

Marta Prevosti i Monclús i Josep Guitart i Duran

Introducció

Com que els escriptors clàssics de *re rustica*, els «gromàtics» i els juristes centren l'atenció en el camp italià i fan ben poques referències a l'àrea catalana, l'arqueologia adquireix un valor fonamental, com a font d'informació per al tema agrari al nostre país. L'arqueologia no podrà explicar de manera concreta els règims de propietat de la terra, els impostos que se'n pagaven, els volums de producció, l'evolució dels preus o la procedència dels cultivadors, tot i que permet rastrejar centuriacions, estudiar les cases de camp, l'estructura del poblament i fins i tot certs cultius que es practicaven. No obstant això, les limitacions, a través d'un nombre de dades arqueològiques elevat, es pot arribar a intuir força aspectes prou rellevants del tema. Ara bé, ens enganyaríem si penséssim que, respecte al camp català en època romana, podem fer una anàlisi d'història econòmica en profunditat seguint els paràmetres moderns. Entre molts altres instruments ens faltarien totalment dades quantificades. Com opinava Finley (1976), les poques dades quantificades que proporcionen els escriptors llatins són absolutament anecdòtiques, «cap d'ells no fa una impressió digna de crèdit, i res semblant a una noció quantitativa. Per descomptat que Columella sabia quant pagava per una peça de terra que comprava, què en pagaven els amics, quan els preus pujaven o baixaven notablement per una raó o una altra, o allò que havia llegit als Sarsenas o en altres llocs sobre altres transaccions individuals. Però mai

no va tenir els conceptes —ni els coneixements tècnics per obtenir-los— de la mitjana, les fluctuacions, les ràtios sobre qualsevol extensió de territori, o de l'escala de temps.» Potser la visió és en excés negativa, i els romans eren més capaços de fer càlculs, per bé que la nostra ignorància respecte a això és ben certa. D'altra banda, cal no caure en el parany d'intentar explicar particularitats que desconexim, amb generalitats procedents dels manuals d'agricultura romana, alligament a què porten molts estudis arqueològics microregionals, que permeten apreciar les particularitats de cada regió, de cada vall, de cada turó i fins i tot de cada vil·la.

Els estudis de les fonts escrites clàssiques ens proporcionen el marc global que permet entendre els establiments agraris, per bé que aporten poca cosa de concret sobre les particularitats pròpies de cada zona o sobre l'origen i els costums dels camperols locals. A les províncies, això és especialment important de cara a calibrar la interacció amb trets culturals preromans. Per això l'arqueologia a Catalunya esdevé tan important per al coneixement del món rural d'aquell llarg període de la nostra història.

La progressió dels estudis

Als segles XVIII i XIX, hom ja prestava atenció a la descoberta de restes arqueològiques, com les de les vil·les romanes, i fins a voltes se'n publicaven notícies. Amb tot, es pot considerar que els estudis de món agrari romà a Catalunya tenen

el punt de partida en les excavacions de les vil·les, que s'han anat fent des de la darrerria del segle XIX. L'interès, en els primers moments, s'havia centrat en les restes luxoses, els paviments musius, banys privats o l'estatuària. L'excavació de la vil·la del Vilarenc de Calafell, publicada entre el 1883 i el 1885, es pot considerar pionera per la intenció científica d'interpretació de l'edifici. Ara bé, en aquesta època, les referències a les restes de vil·les, dins de descripcions i històries locals, ja són abundants. Amb la creació de la Secció Historicoarqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), el 1907, es crea el primer servei d'arqueologia de l'Administració catalana, que estableix una xarxa de control dels estudiosos locals que van proliferant pel país. Als anuaris de l'IEC hi trobem el primer i notable esforç científic de publicació de troballes i excavacions de vil·les, com la de Tossa de Mar (1913-1914; 1915-1920), el mosaic figurat de la vil·la de Llafranc (1913-1914), Nostra Senyora de la Salut de Sabadell (1913-1914), o Vila-grassa (1921-1926). J. de C. Serra Ràfols (1928) va ser pioner en la introducció de la tradició d'elaborar cartes arqueològiques, que aporten el recull sistemàtic del conjunt dels jaciments coneguts d'una regió. Per a l'anàlisi de l'arquitectura de les vil·les, una fita ineludible és l'obra de Puig i Cadafalch (1934), on posa ordre i classifica amb correcció moltes de les troballes que s'havien anat donant a conèixer: el Vilarenc de Calafell, la Salut de Sabadell, el Puig de Cebolla de València, Centcelles, Tossa, Vila-grassa, Solsona, Boades són reconeguts com cases de camp, amb espais destinats a la residència senyorial i altres de dedicats a la part rústica. El 1936 (GUITERT, 1936), encara es publicava la rica vil·la de Paret Delgada (Selva del Camp). Després de la Guerra Civil espanyola, la revista *Ampurias* va agafar el relleu dels anuaris de l'IEC, i va anar publicant les novetats. Els estudiosos locals publicaven al noticiari de la revista: Ferrer Soler sobre Sitges i Vilanova i la Geltrú, Giró sobre el Penedès, Pita Mercè i Díez Coronel sobre les comarques de Lleida, Ribas sobre el Maresme, Estrada sobre el Vallès; Oliva i altres ho feien als *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* i a la *Revista de Gerona*, mentre que a Tarragona hom ho seguia fent al degà *Boletín Arqueológico*. Alguns d'ells publicaren també ex-

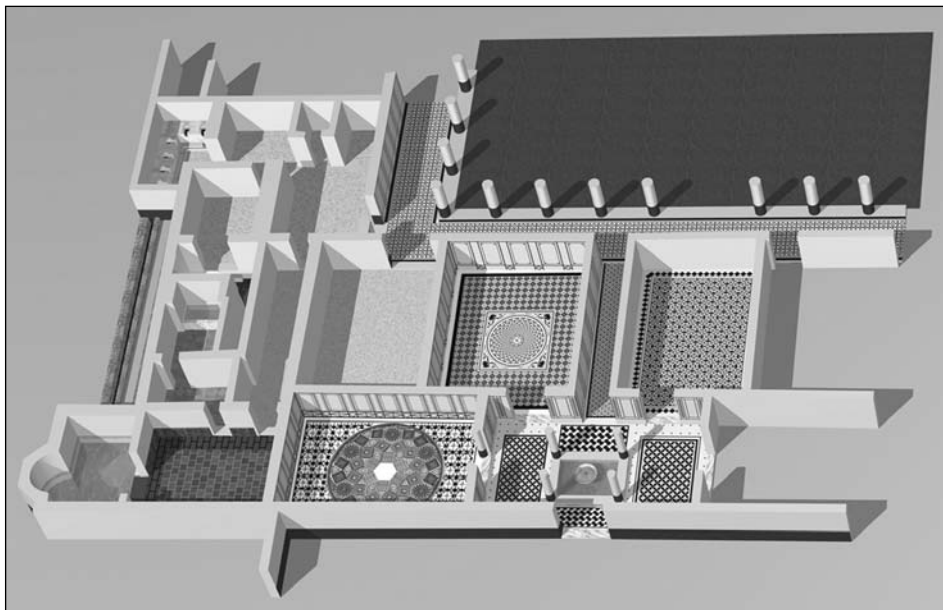
tenses síntesis comarcals com *El Poblament d'Ilduro* de M. Ribas, i memòries d'excavacions com la de la vil·la de la Torre Llauder de Mataró dins la sèrie «Excavaciones Arqueológicas en España». Paral·lelament alguns arqueòlegs publicaven les excavacions de vil·les importants com la de Tossa (CASTILLO, 1939), Fortunatus de Fraga (SERRA RÀFOLS, 1943), Darró (ARRIBAS, 1959), Can Sentromà de Tiana (GUITART, 1970), Altafulla (BERGES, 1977) i cartes arqueològiques com la d'Almagro i altres (1945).¹

De fet, fins a l'any 1980, els estudis havien quedat ancorats en un nivell de desenvolupament poc superior a l'assolit amb l'IEC, liderat per P. Bosch Gimpera, que ja havia introduït el sistema d'excavacions estratigràfiques i que pretenia recollir i publicar totes les troballes rurals del país per poder-ne acabar elaborant les cartes arqueològiques. La xarxa d'estudiosos locals que havia fomentat l'IEC fou restablerta per Serra Ràfols després de la Guerra Civil i durant la dictadura l'arqueologia va seguir funcionant sobre unes bases poc professionals, amb molt pocs recursos, lluitant sempre contra una administració adversa i fent més arqueologia de salvament que no pas estudis programats. Aquestes circumstàncies van propiciar que el país arribés a la dècada dels setanta amb una situació en què les paraules de Puig i Cadafalch «conexim les restes incompletes d'algunes *villae* descobertes aquí i allà» seguia plenament vigent. Cap edifici del camp romà de l'àrea catalana no es coneixia d'una manera completa.

Una via, però, es va anar desenvolupant amb força: els estudis del fòssil director de les estratigrafies arqueològiques: la ceràmica. A partir dels anys seixanta, sota el mestratge de N. Lamboglia, els arqueòlegs van anar afinant millor les cronologies, a través del coneixement de les ceràmiques. Aquest nou capteniment va propiciar l'estudi de la producció de vi, de la mà de Ricard Pascual, que va identificar un tipus d'àmfores destinades a envasar-lo, posteriorment anomenades «Pascual 1». Això va permetre de resseguir-ne l'extensa producció a les vil·les costaneres de la Tarraconense i la important comer-

1. Aquesta carta arqueològica de fet va ser l'actualització i l'ampliació de la de Serra Ràfols (1928).

Figura 1. La Torre Llauder de Mataró va ser una de les vil·les excavades per M. Ribas als anys seixanta i setanta del segle XX. Restitució axonomètrica de Ferran Bayés de la zona residencial, corresponent a la fi del segle II —inici del segle III. L'atri, amb quatre columnes que aguanta-ven un sostre amb la part central a cel obert, tenia una font decorativa. Al seu voltant s'obrien les sales de rebre de la casa i per un passadís s'accedia al peristil. A l'extrem s'aixecaven els banys, amb el *frigidarium* amb exedra, el *tepidarium* i el *calda-rium* amb la petita piscina de banys calents. Pel costat oposat al peristil s'accedia al sector rústic, no representat al dibuix.



cialització cap a la Gàl·lia, els *limes* germànics, Britània, Roma i altres indrets.

Sobre l'accepció del terme *vil·la*, cal dir que fins a la fi dels anys setanta, els arqueòlegs de la península Ibèrica van tendir a generalitzar aquest mot per a tots els establiments rurals romans, en contraposició als establiments indígenes, a imatge de com ho havien fet els francesos. Aquesta pràctica es comprova fins i tot en Grenier (1934). I fins i tot obres com la de Collingwood i Myres (1937) reflecteixen vacil·lacions. També és comentada per Harmand (1951), i encara apareix a la reedició revisada per Sir Ian Richmond del manual d'arqueologia de la Britània romana de Collingwood (COLLINGWOOD i RICHMOND, 1969). Percival (1976) encara es manifesta molt dubtós i discuteix l'amplitud i la incertitud del terme, sense arribar-ne a donar cap definició ni abast concret, per bé que els arqueòlegs britànics van delimitar-ne força el significat cap aquesta època. Wild (1978) ja assumeix que hi ha un consens entre els arqueòlegs britànics per a l'accepció del mot, per bé que creu que els romans l'haurien descrit amb un marge molt més ampli. Van ser els arqueòlegs anglesos, en els estudis de territori d'Itàlia, que van marcar una inflexió en els estudis arqueològics rurals. Anglesos com Potter (1979), i investigadors d'àmbit italià, com A. Carandini en els estudis de Settefinestre i de l'*ager Cosanus*, ba-

sant-se en les fonts antigues i en l'intent de calibrar els jaciments italians, van assentar els límits del significat del mot *vil·la*. A partir d'aquí, van proliferar els estudis de territori pel Mediterrani, i es va anar imposant, gairebé com una convenció, també entre els arqueòlegs de la península Ibèrica l'accepció de *vil·la* com les cases de pagès riques, que descriuen els agrònoms llatins. És a dir, propietats agràries que tenen un centre d'exploració amb una part rústica i una residència del propietari, construïda seguint els mateixos paràmetres de l'arquitectura domèstica urbana. El propietari pertanyeria a la classe social alta i l'exploració estaria destinada inicialment a produir excedent per comercialitzar en l'ampli mercat, sobretot marítim, que l'expansió romana havia conformat.

No va ser fins al 1976 que es van iniciar a Catalunya els estudis de territori, l'*ager* de *Baetulo* i tot seguit el d'*Iluro* (PREVOSTI, 1981 a, b), que si bé es van fer amb el concepte de *vil·la* ampli, ja plantegen una visió del conjunt de l'evolució cronològica del poblament rural dins del marc de la ciutat romana. Va seguir l'estudi de Casas i Nolla (1984) sobre les comarques de Girona, que tot i que s'enunciava com a carta arqueològica fa un enfocament de conjunt del territori. Més tard han anat proliferant estudis a l'Empordà, a l'Anoia, al Camp de Tarragona, a l'Ebre, etc. Les excavacions arqueològiques tam-

bé van anar aportant, als anys vuitanta i noranta, una precisió important al coneixement dels establiments rurals: a més de les vil·les pròpiament dites, es van anar descobrint establiments rurals de tradició ibèrica dispersos pel territori, o bé establiments rurals perfectament romanitzats, de petites dimensions i sense luxes... Les comarques de Girona han excel·lit en el treball dels seus establiments rurals (CASAS [et al.], 1995). Tot plegat ha permès d'anar matisant la riquesa de la composició del poblament rural a través de les diverses etapes de romanització. Així doncs, a partir d'aquell moment, l'enfocament de la recerca s'ha centrat no sols en els establiments agraris aïllats, sinó en el conjunt de llur implantació en el territori, fet que ha canviat radicalment el panorama. Sota la influència de l'arqueologia francesa, s'han incorporat els estudis dels parcel·laris i centuriacions, i les vies que articulen el territori. Sota la influència anglesa, s'han anat incorporant les prospeccions superficials intensives del territori. Les anàlisis pol·líniques ajuden a situar els jaciments dins del seu entorn de flora i clima, així com a conèixer-ne millor els cultius. Actualment, els estudis de paisatge es van perfilant com una de les vies amb més futur de cara a avançar en el coneixement del món agrari a escala microregional. Més enllà de l'estudi de cada vil·la, interessa contextualitzar-la, entendre el conjunt de l'evolució del camp, del seu poblament, de la pro-

ducció i comercialització dels productes de cada regió i la relació de totes les regions entre elles, dins de l'imperi romà.

Formes productives i nivell tècnic

De fet, l'agricultura romana va arribar a un nivell de desenvolupament força similar al de l'agricultura tradicional que hom practicava als països de la riba mediterrània abans de la maquinització del camp. Cal tenir present que la gran expansió dels romans per la Mediterrània i llur arribada a la Península Ibèrica es va produir dins de l'etapa cultural de l'hel·lenisme avançat. Es tracta doncs, del moment de màxim desenvolupament i expansió de la tecnologia agrícola de l'antiguitat.

En un món on la base econòmica era l'agricultura, el seu nivell de desenvolupament tècnic i els tipus de cultius són condicionants fonamentals. Si volem establir el contrast amb l'agricultura ibèrica, en general cal dir que es feu un gran pas endavant. Per bé que les millores en les eines de treball van ser discretes, en canvi van ser notables en la creació d'infraestructures, com la xarxa viària, millores d'enginyeria com drenatges o irrigacions o les facilitats de comercialització, a més de la introducció d'espècies noves de cultiu. Cal tenir en compte les possibilitats que s'obriren de drenar els aiguamolls cos-

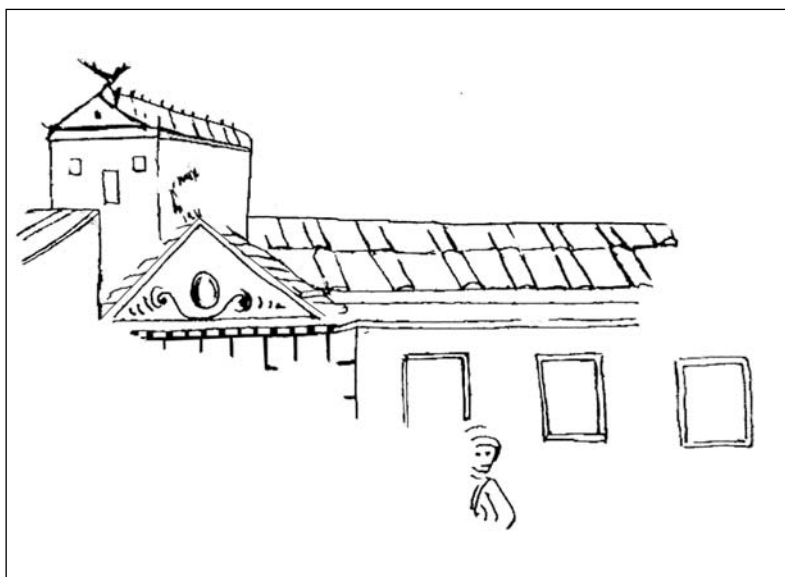


Figura 2. El 1572 Pons d'Icart fa referència al monument de Centcelles (Constantí, Tarragonès). Els primers estudis daten de l'inici del segle XX (Domènech i Montaner, Gallissà i Gudiol). Les primeres excavacions de la vil·la són de la fi del segle XIX, (d'Hernández Sanahuja), i van ser repeses entre els anys cinquanta i setanta del segle XX, així com la neteja dels mosaics i la consolidació de la cúpula del mausoleu per obra dels alemanys (Schlunk i Hauschild). Actualment de la investigació se n'encarrega el MNAT. Als mosaics de la cúpula del mausoleu s'hi representa una casa, probablement la mateixa vil·la de Centcelles.

taners, tan freqüents en les embocadures dels rius, de construir preses d'aigua i sistemes de reg. Els aqüeductes de Pineda de Mar, al Maresme, el de Can Terrés a la Garriga i el de Sant Jaume dels Domenys, al Baix Penedès, són mostres d'aqüeductes que a més de dur aigua a una gran vil·la, també devien servir-ne a cultius de reg. Amb tot, cal tenir present que desconeixem força la difusió que van tenir alguns dels avenços tècnics importants de l'època, com ara els sistemes de reg o bé la sínia. Sovint s'atribueix als àrabs la seva implantació al país, quan és prou sabut que els romans ja els coneixien i practicaven, ara bé no sabem fins a quin punt.

L'extensió de cultius nous fou un altre aspecte important que comportà l'agricultura romana, de noves espècies, de fruiters, selecció i millora de llavors, empelts i hibridacions, o els adobs, fet que devia repercutir considerablement en la rendibilitat de l'agricultura. Tot i que el món ibèric ja coneixia el cultiu de la vinya, sembla que els romans el feren avançar força a l'àrea catalana.

Les anàlisis pol·líniques i carpològiques permeten pensar que el desenvolupament de l'economia agrícola romana va provocar una diversificació dels cultius. Es van incorporar força cultius d'arbres fruiters (BUXÓ, 1997). Ara bé, les anàlisis pol·líniques tendeixen a mostrar un augment important de l'espai dedicat als cultius ja en el període preromà, així com del cultiu de la vinya i l'olivera, contràriament a allò que hom havia cregut fins fa poc temps. Durant l'època romana, però, la vinya s'intensifica molt i Buxó (1997) opina que el cultiu de l'olivera no es devia estendre massa fins pels volts del segle I aC. En l'Alt Imperi, les millores introduïdes i la dedicació de més terrenys a la vinya i l'olivera devien fer el treball del camp més rendible. Les deforestacions importants solen venir més tard, durant els segles VII al IX, amb una erosió important dels sòls, segurament degut a l'avenç de la ramaderia. Per bé que les erosions més fortes ja pertanyen a l'entrada de l'època moderna, en què l'erosió assoleix magnituds importants.

Cal destacar, per tant, que a través de les anàlisis pol·líniques i les fonts antigues, l'agricultura romana es va perfilant com una activitat que fou ben programada, encaminada a explotar el medi intensivament. És una agricultura

basada en la tríada mediterrània: blat, olivera i vinya. També és una agricultura que podem anomenar racional, que aplica el sistema de la vil·la, enfocat a produir excedents per comercialitzar, dins de la més neta tradició de les grans propietats hel·lenístiques amb l'explotació especialitzada d'oli o de vi, per fer negoci, mentre que deixa la producció del blat per a les províncies o propietats subsidiàries.

El mercat i el comerç

El clar domini del mercat del vi itàlic al segle II i primera meitat del I aC, devia respondre més que a una imposició romana, a un gran èxit comercial afavorit per la nova situació política al Mediterrani occidental. Després de la caiguda de Cartago, Roma fins i tot podria haver prohibit a Eivissa de comercialitzar els seus vins. Els fruits del camp de la Tarraconense costanera entren dins del gran mercat de llargues distàncies de l'època romana. N'estem especialment ben informats a través de l'estudi de les àmfores del vi tarraconense, que en èpoques molt primerenques —a partir de la meitat del segle I aC a l'àrea de la Laietània i a l'*ager Tarraconensis*— entra dins d'aquest mercat de gran abast, i a més sembla que ho fa amb volums importants que arriben fins a la Gàl·lia, als *limes* germànics, a Britània, a Roma o cap a l'interior de la península Ibèrica. El fenomen té algun precedent a la primera meitat del segle I aC, per bé que se centra essencialment en la segona meitat del segle I aC i el segle I dC. Comença a Eivissa, València, el Rosselló i la Narbonesa després del canvi d'era. Creiem que s'ha d'interpretar més com el fruit de la pressió de les classes altes romanes que devien haver anat invertint en la compra de *fundi* en aquestes àrees provincials, que no pas a la voluntat d'obertura del mercat mediterrani als provincians. El cert és que la situació canvià radicalment i aquestes zones deixaren de ser importadores per passar a ser exportadores de vi, probablement amb preus força competitius. El Moré de Sant Pol de Mar, construït en època d'August, il·lustra força bé aquest procés (ARQUEOCIÈNCIA SCP, 1997). L'establiment consta d'una àrea alterosa d'hàbitat i de treball, construïda sobre el pendent d'un turó, dividida en

quatre terrasses, amb àrees de premsat i fermentació del vi, amb les dues terrasses inferiors destinades a celler i una zona de forns, a 800 metres de la primera, enclotada al costat d'una riera.

Aquesta etapa de comercialització del vi planteja un cop més el debat obert sobre la modernitat (en el sentit de preindustrial) o l'arcaisme de l'economia romana. Justament caracteritzen la modernitat les produccions i les comercialitzacions a gran escala. El problema, això no obstant, és tenir dades quantificades globals, que permetin mesurar l'abast del fenomen. I, de fet, l'observació que hem fet més amunt sobre la sostenibilitat del sistema agrari respecte al seu entorn a l'àrea catalana, es diferencia substancialment respecte de l'agressivitat que hom detecta en l'època moderna i especialment als segles XVII i XVIII, segons mostren les anàlisis pol·líniques. Les conseqüències més notables que se'n van derivar van ser l'erosió i la deforestació importants que va patir la franja litoral. Cal tenir present que aquesta va ser l'etapa de la forta especialització del camp català en la vinya, per a la producció de vins i aiguardents destinats als mercats del nord d'Europa, base de l'enriquiment del país que va potenciar les indústries d'indianes i d'estampació de lli catalanes del segle XVIII i l'entrada de ple en l'economia «protoindustrial».

L'organització política

En els autors de *re rustica*, la idea d'equilibri és sempre ben present, fins al punt que sovint es fa difícil d'entendre per a la mentalitat actual el perquè de tant tradicionalisme i voluntat de no anar més enllà de la correcció, de no arribar al màxim del potencial, com recomana Plini, que prefereix un cultiu bo, per bé que no òptim, del camp. Així, doncs, l'agricultura romana s'hauria de considerar de desenvolupament sostingut, dins dels paràmetres de la ciutat romana (PREVOSTI, 2005).

Als avenços tècnics, hi hem de sumar el de l'organització característica del camp romà, dins del sistema de la ciutat. La ciutat romana es basava en un sistema jurídic molt elaborat, fonamentat en un desenvolupament filosòfic, de pensament i de coneixements de molt gruix, que

marquen tota la construcció del seu sistema polític i econòmic. Aquest cos jurídic romà va permetre de poder implantar les centuriacions, un imponent recurs tècnic encaminat a l'ordenació i l'explotació controlada del territori de les ciutats. Representava una gran despesa en infraestructura i administració. Ara bé, també proporcionava una base òptima per al desenvolupament econòmic i per al control administratiu de la riquesa.

Les ciutats romanes de l'àrea catalana, tret de *Tarraco*, van ser ciutats petites i poc influents en el conjunt de l'imperi, amb una base econòmica agrària, com la gran majoria de les del món romà. Ara bé, gaudiren d'un alt nivell de romanització.

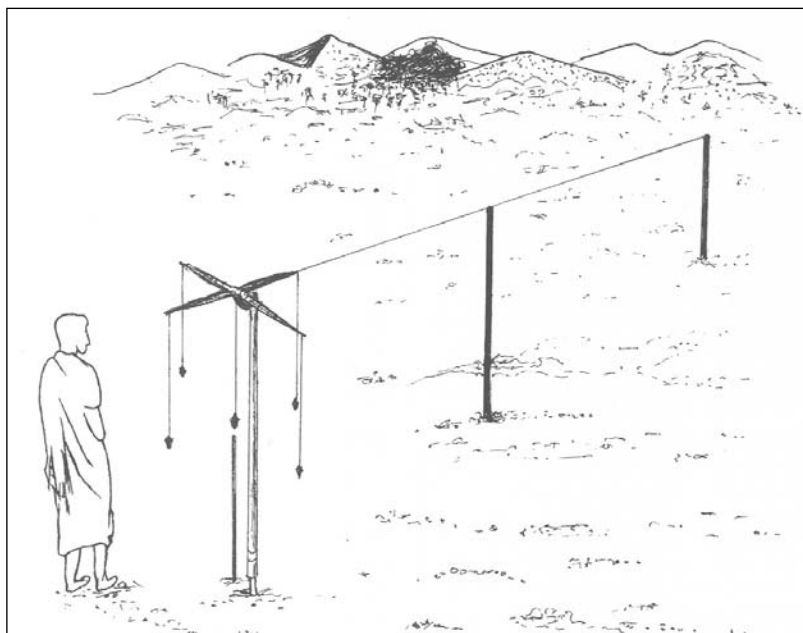
El sistema de la ciutat es va implantar per tota la geografia catalana. Tanmateix s'hauria de veure quina estructura política van adoptar algunes àrees, especialment les muntanyenques, on no es detecten vil·les, i on hom suposa la persistència de la ramaderia. També s'ha escrit sobre els Pirineus, que podrien haver mantingut algunes estructures preromanes, com sembla indicar l'epigrafia, per exemple els *compagani rivi Lavarensis*, d'una inscripció del 193 dC, que estudià Pons (1982). Es tracta d'un exemple de comunitat camperola, indígena, segurament de propietat col·lectiva i seminòmada, que entrà en conflicte amb la propietat privada estable introduïda pels romans a la zona, a través del seu sistema de ciutat.

L'etapa republicana

En el període republicà, hom distingeix una primera fase, del segle II aC, amb canvis importants d'estructura de poblament a l'àrea catalana, consistents en una ocupació de les planes sense precedents i un abandó progressiu de poblats ibèrics, per bé que alguns —pocs— són potenciats com a nuclis de control.

La segona etapa, que s'inicia amb el segle I aC, és la del naixement de les primeres ciutats romanes, acompanyat de la consolidació progressiva de la xarxa viària del país, així com d'un canvi encara més fort del poblament. L'exemple del Baix Penedès, del qual disposem d'estudis recents de prospeccions extensives i intensives (GUITART [et al.], 2003), indica que dels 37 es-

Figura 3. Actualment, l'estudi del camp romà s'aborda des d'una perspectiva integral, que abasta, més enllà de les estructures de poblament, l'entorn antropitzat i l'ordenació agrícola. Aquesta ordenació començava amb l'aixecament d'un cadastre, que sovint prenia la forma d'una centuriació, que significava la divisió del territori en parcel·les ortogonals, que seguien la modulació romana.



tabliments dispersos de l'ibèric ple es passa a 85 en el període republicà. Tot fa pensar que progressivament s'anava introduint el nou sistema d'economia agrària romana.

Efectivament, entre la fi del segle II i la primera meitat del segle I aC, el camp català es pobla del nombre màxim, en l'antiguitat, d'assentaments dispersos pel territori. Les seves característiques físiques responen a petits establiments camperols, de notable tradició ibèrica, per bé que aculturats en alguns aspectes, com l'ús de *regulae* o *dolia*. En serien bons exemples Can Pons (Arbúcies) (FONT [et al.], 1996), el Camp d'en Bosquet de Camallera, Serra de Darró (CASAS [et al.], 1995) i fins i tot d'altres de més dimensions, amb agrupament de pocs habitatges rurals, com can Balençó (Argentona) (CODEX SCP, 1995). Paral·lelament, ja trobem els primers establiments rurals de factura itàlica a Mas d'en Gras a Vilaseca, la Clota a Creixell, el Moro a Torredembarra, can Martí a Samalús, can Massot a Montmeló, can Rossell a Llinars del Vallès, can Malla a Palou (Granollers), el Pla de l'Horta a Sarrià de Dalt, els Tolegassos i l'Olivet d'en Pujol, a Viladamat, i Mas Gusó a Bellcaire d'Empordà, que ja presenten estructures de planta itàlica, paviments d'*opus signinum*, tessellats o no, i les parets arrebossades i pintades. Amb tot, les dimensions, quan es coneixen,

despertem la prevenció a anomenar-los *vil·les* i el coneixement tan parcial que se'n té sovint tampoc no permet identificar-hi un espai rústic, al costat del residencial (PREVOSTI, 2005). Com observa Jàrrrega (2000) estan molt ben situats, al llarg de la gran ruta que menava de les Gàl·lies fins a Cadis. Alguns d'ells podrien correspondre a centuriacions, de les quals s'han detectat traces al territori de *Tarraco* (trams I i II de PALET, 2003), al de Gerunda (PLANA, 1989, 1993) o al d'Empúries (PALET i GURT, 1998), per bé que sempre de difícil atribució cronològica. Al Pla de Bages, al Pla d'Urgell, al voltant de *Iesso* (Guissona) i al voltant d'*Aeso* (Isona) també s'han trobat traces de cadastres romans, que podrien datar de l'etapa republicana.

El període d'August i la dinastia julioclàudia

En aquesta etapa, l'imperi romà arribà a un desenvolupament econòmic ben notable, caracteritzat per l'expansió de la ciutat a les províncies occidentals i el domini econòmic d'Itàlia. Aquest paper de líder es va anar perdent a partir del segle I, amb el desenvolupament de la producció agrària de províncies com la Bètica, part costanera de la Tarraconense, el sud de la Gàl·lia i l'Àfrica. Amb tot, la puja econòmica va durar

mentre creixia la colonització i la urbanització de les noves províncies, i l'expansió de la riquesa de les elits fou possible. És a dir, mentre es produïa increment de les propietats agràries i expansió econòmica.

En aquest context es fundà Barcino, sobre una rica plana agrícola, amb categoria de colònia i la consegüent centuriació del seu territori, on s'intensificà el poblament rural (PALET, 1997). A l'*ager* de Tàrraco també es detecten dues centuriacions que podrien ser augustals: una cap a l'Alt Camp i l'altra al Penedès (PALET, 2003). La detectada a l'àrea nord del Fluvià (PALET i GURT, 1998), d'Empúries, podria correspondre als repartiments de terres cesarians.

Aquesta és l'etapa de la difusió per gran part del territori català de les vil·les romanes. Es reconeixen arqueològicament pels edificis amb la *pars rustica* netament diferenciada de la *pars urbana*, amb instal·lacions de caire luxós com banys privats, jardins envoltats de porticats i elements de decoració arquitectònica, i se supo-

sen centres d'explotació de *fundi* dedicats essencialment a cultius encaminats a produir excedents per comercialitzar, essencialment oli i vi, com correspon al sistema econòmic descrit pels autors de *re rustica*. En seria un bon exemple la vil·la romana de la Torre Llauder de Mataró, de la qual coneixem la producció de vi, o bé la dels Ametllers de Tossa de Mar. Altres instal·lacions, ben romanes, per bé que sense que s'hi conegui la part residencial luxosa, i segurament cal que les definim simplement com a factories de producció, algunes força sofisticades, serien el Moré de Sant Pol de Mar, can Feu a Sant Quirze del Vallès, Santa Maria de Sales a Viladecans, els Tolegassos a Viladamat, les terrisseries de Llafranc, de Darró, de l'Aumedina de Tivissa, de can Jofresa de Terrassa i tantes altres. Molts d'aquests establiments fabricaven àmfores per envasar vi i participen, doncs, del dinamisme econòmic d'aquest moment, d'elaboració i comercialització del vi de Tàrraco (PREVOSTI, 2005).



Figura 4. La vil·la romana de la Llosa (Cambrils). Foto cedida per Gerard Martí (Museu de Cambrils). Després d'una sèrie d'intervencions d'urgència iniciades el 1983, a partir del 1992, l'Ajuntament de Cambrils impulsa les campanyes d'excavacions anuals, juntament amb Camps de Treball d'Arqueologia, que combinen la investigació arqueològica i la pedagogia de l'arqueologia.

El període flavi i antoni

Es tracta de l'inici d'una etapa d'inflexió en l'evolució de l'economia agrària romana, amb la imposició del lideratge de les províncies africanes en el comerç del Mediterrani occidental. Si en l'etapa anterior es considerava que els interessos de les classes altes romanes en l'agricultura de la Bètica, Tarraconense costanera i en la Gàl·lia Narbonensis havien fet minvar el protagonisme comercial d'Itàlia, ara devien tornar a ser els mateixos interessos, en les grans propietats del nord d'Àfrica, els que impulsaren el desenvolupament d'aquesta àrea de l'imperi (PREVOSTI, 2005). S'observen indicis de crisi agrícola —probablement centrada en l'abastiment de cereals a les províncies— en l'edicte de Domicià, que parla d'excés de producció de vi i manca de cereals.

L'arqueologia de l'àrea catalana podria fer pensar en un cert estroncament en la producció de vi. Així, per exemple, els establiments de Mas Carbotí i Ses Alzines de Tossa de Mar, Fenals, el Roser de Calella, Sant Boi de Llobregat, can Feu, el Bosquet de Sant Pere de Ribes, Darró o el Vilarenc de Calafell deixen de fabricar àmfores vinàries. Amb tot, hom no deixa de produir vi, per bé que potser de manera més centralitzada. També es detecta una reducció del nombre d'establiments rurals, que tanmateix tendeixen a ser més rics. Tot plegat, tendim a interpretar-ho com un inici d'una etapa de canvis, pèrdua de mercats i concentració de la propietat territorial, així com l'adaptació a noves formes d'explotació agrària més centralitzades. El sistema devia afavorir excessivament les classes altes, amb un sistema d'impostos no progressiu, un endeutament constant de la petita pagesia i una concentració creixent de la riquesa que comportava la bipolarització de la societat en rics i pobres, tot reduint les classes mitjanes. En aquesta etapa, es podria haver iniciat una tendència dels propietaris del camp a anar-se'n a viure a les seves vil·les, com sembla indicar l'increment de les instal·lacions i les decoracions de luxe i aparat. L'arqueologia detecta una activitat constructiva notable als establiments rurals, entre el període flavi i l'inici del segle II (PREVOSTI, 2005).

L'etapa de la dinastia dels Severs i el segle III

El fort canvi que representa l'època dels emperadors Severs marca l'entrada a la crisi o el canvi estructural del segle III, amb una disminució notable d'establiments rurals i un enriquiment dels que perviuen caracteritzat per obres arquitectòniques i col·locació de paviments musius i elements sumptuosos, recurrents a tota l'àrea d'estudi. En són exemples la vil·la de Mas Gusó a Bellcaire, Tolegassos a Viladamat, Pla de l'Horta a Sarrià de Dalt, Puig Rodon de Corçà, els Ametllers de Tossa, la Salut de Sabadell, Torre Llauder de Mataró, Cal Ros de les Cabres del Masnou, Sant Boi de Llobregat, castell de Cubelles, la Pineda de Vilaseca, la Casa Blanca de Tortosa o Torre Andreu de Lleida (PREVOSTI, 2005). Per contra, se'n podrien citar tot un seguit que en aquesta mateixa època s'abandonen. En general, al segle III, s'intensifica la tendència a la nuclearització del poblament, que probablement respon a una accentuació del procés de concentració de la riquesa, amb una certa tendència cap al latifundi, i a l'amortització de molts establiments petits que no podien competir amb els grans. Es constata un procés d'emigració cap al camp de les classes dirigents ciutadanes, tot fugint de les càrregues del decurionat en un estat cada cop més burocratitzat i amb pressió fiscal creixent. Dins d'una situació d'alentiment del comerç i l'artesanat i de manca de mà d'obra servil, els establiments rurals tendiren a l'autarquia o a les relacions comercials molt locals. El model de vil·la destinada a la producció d'excedents per comercialitzar, dins del gran mercat internacional, sembla que hagi passat.

El Baix Imperi

Un cop passada la inestabilitat política del període de l'anarquia militar de mitjan segle III, el món agrari, paral·lelament a l'urbà, pateix una reestructuració i entra dins d'una etapa que es va allunyant cada cop més del sistema de la ciutat de l'antiguitat. Caldrien més estudis microregionals per poder investigar a fons l'evolució del sistema de poblament, per arribar a entendre fins a quin punt es produí un descens de

població, una polarització del poblament o bé una reordenació d'aquest. No és pas que es confirmi la deserció del camp que denuncien les fonts. Com s'ha anat veient, l'abandó d'establiments és un fenomen que s'allarga en el transcurs de segles, tot i que, dins d'aquesta tendència, al segle III s'intensifica notòriament. Al segle IV es manté estable i fins i tot es produeix una notable recuperació econòmica: és la darrera gran etapa de les vil·les. Així, per exemple, al Maresme, la vil·la de la Torre Llauder de Mataró, la de la Gran Via i Horta Farrerons de Premià de Mar o la de cal Ros de les Cabres del Masnou es presenten com a centres agraris i de vida senyorial importants. A les terres de l'interior de Catalunya, a les comarques de Lleida, i a la Franja, abunden les grans vil·les d'època tardana, amb riques parts residencials construïdes al segle IV, com ara les del Romeral d'Albessa o la *Villa Fortunatus* de Fraga. Tampoc no manquen les reconstruccions i fins i tot ampliacions d'àrees rústiques —de treball agrícola— de vil·les com la del Tossal del Moro de Corbins o la de la Vinya del Crispí de Guissona, que confirmen l'activitat econòmica de l'època. Això no obstant, en un moment mal datat, es ruralitzen: les àrees de mosaics o de termes es converteixen en instal·lacions de transformació agrària, com premses o magatzems de *dolia*, com passa per exemple a la Torre Llauder de Mataró, segurament ja al segle V (CLARIANA i PREVOSTI, 1994) o a la Gran Via —Horta Farrerons de Premià de Mar. Aquesta és, però, molt probablement una tendència postromana, de la tardoantiguitat, que remet ja a jaciments de referència com són la Solana de Cubelles, el Pla de Mogoda de Santa Perpètua de Mogoda, el Poble Sec de Sant Quirze del Vallès, els Malloles de Cerdanyola del Vallès o l'Aiguacuit de Terrassa, característics dels segles VI i VII (BARRASSETAS i JÁRREGA, 2004). A l'àrea costanera catalana sembla que moltes vil·les no van ultrapassar la segona meitat del segle V. La vida que hi va perviure als segles VI i VII ja no utilitza els rics habitatges senyorials, és molt més rural i s'ha d'entendre també dins d'una forta evolució econòmica en què el cultiu dels cereals i especialment la ramaderia obtenen molt més pes (NAVARRO, 2005).

Abstract

*Studies on Roman agriculture in Catalonia:
Un estat de la qüestió*

Archaeology has a fundamental role to play as a source of information on Roman agriculture in Catalonia. One has a quick overview of the study of Roman agricultural archaeology in Catalonia that began the tradition of scientific studies at the end of the 19th century. The study of the territory, and later the landscape, correspond to the last quarter of the 20th and the beginning of the 21st century. Roman agriculture developed to a point very similar to that of traditional Mediterranean architecture prior to the mid-20th century. From the second half of the 1st century BC *Tarraconense* wine played an important role in the market and in trade. It is necessary to view the development of Roman agriculture within the system of the Roman city. A brief review of the Republican periods up to the Late Roman period.

Resumen

*Los estudios del mundo agrario romano en
Cataluña: un estado de la cuestión*

En el tema agrario romano en Cataluña, la arqueología juega un papel fundamental como fuente de información. En el artículo se da una rápida visión de los estudios sobre arqueología agraria romana en Cataluña, que inicia la tradición de estudios científicos a finales del siglo XIX. Los estudios del territorio, y posteriormente del paisaje, corresponden ya al último cuarto de siglo XX y el inicio del XXI. También se revisa el nivel de conocimientos obtenidos en los estudios de agricultura romana, que llegó a un desarrollo muy similar al de la agricultura tradicional mediterránea anterior a la mitad del siglo XX. En el mercado y el comercio, a partir de la segunda mitad del siglo I a.C., el vino tarraconense jugó un papel importante. Cabe enmarcar el desarrollo agrario romano dentro del sistema de la ciudad romana. Breve repaso de los períodos desde el republicano hasta el Bajo Imperio.

Referències bibliogràfiques

- ALMAGRO, M.; COLOMINAS, J.; SERRA RAFOLS, J. DE C. (1945). *Carta Arqueológica de España: Barcelona*. Madrid: CSIC.
- ARQUEOCIÈNCIA SCP (1997). *El jaciment romà del Moré: Sant Pol de Mar, Maresme*. Barcelona: Generalitat de Catalunya («Excavacions Arqueològiques a Catalunya», núm. 13).
- ARRIBAS, A. (1959). «El poblado ibérico y la villa romana de Adarró (Villanueva y Geltrú)». *Ampurias*, núm. XXI, p. 323-329.
- BARRASETAS, E.; JÀRREGA, R. (2004). «La Solana (Cubelles, Garraf)». Dins: *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia 2001*. Barcelona: Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya. P. 722-729.
- BERGES, M. (1977). «Nuevo informe sobre Els Munts». *Estudis Altafullencs*, núm. 1, p. 27-47. Altafulla.
- BUXÓ, R. (1997). *Arqueología de las Plantas. La explotación económica de las semillas y los frutos en el marco mediterráneo de la Península Ibérica*. Barcelona: Crítica.
- CASAS, J.; NOLLA, J. M. (1984). *Carta Arqueológica de les Comarques de Girona. El poblament d'època romana al NE de Catalunya*. Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques.
- CASAS, J. [et al.] (1995). *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del nord-est*. Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques («Sèrie Monogràfica», núm. 15).
- CASTILLO, A. (1939). «La Costa Brava en la Antigüedad, en particular la zona entre Blanes y San Feliu de Guíxols. La villa romana de Tossa». *Ampurias*, núm. I, p. 186-267. Barcelona.
- CLARIANA, J. F.; PREVOSTI, M. (1994). «Un exemple de ruralització a l'antiguitat tardana: la vil·la de Torre Llauder». Dins: *III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 117-126.
- CODEX SCP (1995). «Can Balençó». Dins: PREVOSTI [et al.]. *Autopistas i Arqueologia*. Barcelona: Autopistas CESA; Generalitat de Catalunya.
- COLLINGWOOD, R. G.; MYRES, J. N. L. (1937). *Roman Britain and the English Settlements*. Oxford: Ed. G. N. Clark («The Oxford History of England»).
- COLLINGWOOD, R. G.; RICHMOND, I. (1969). *The Archaeology of Roman Britain*. Londres: Methuen and Co Ltd.
- FERRER SOLÉ, A. (1944). «Restos de una "villa" romana en Villanueva y Geltrú». *Ampurias*, vol. VI, p. 334-336.
- FINLEY, M. I. (1976). *Studies in Roman Property*. Cambridge: Cambridge Classical Studies, Cambridge University Press.
- FONT, G. [et al.] (1996). «El mas ibèric de can Pons (Arbúcies)». *Tribuna d'Arqueologia* (1994-1995), p. 93-103. Barcelona.
- GRENIER, A. (1934). *Manuel d'archéologie gallo-romaine*. París: Ed. A. Picard.
- GUITART, J. (1970). «Excavación en la villa romana de Sentromà (Tiana)». *Pyrenae*, vol. VI, p. 11-166. Barcelona.
- GUITART, J.; PALET, J. M.; PREVOSTI, M. (2003). «La Cossetània oriental de l'època ibèrica a l'antiguitat tardana: ocupació i estructuració del territori». *Territoris antics a la Cossetània i a la Mediterrània oriental*. Barcelona: Dep. de Cultura, Generalitat de Catalunya, p. 129-157.
- GUITERT, J. (1936). «Descobriments romans a Paret Delgada». *Boletín Arqueológico*, núm. 5, p. 137-141. Tarragona.
- HARMAND, J. (1951). «Sur le valeur archéologique du mot "villa"». *Revue Archéologique*, vol. XXXVIII, p. 155-158.
- JÀRREGA, R. (2000). «El poblament rural i l'origen de les villae al nord-est d'Hispania durant l'època romana republicana (segles II-I aC)». *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, núm. 21, p. 271-301. Castelló de la Plana.
- NAVARRO, R. (2005). «La documentació arqueològica». Dins: GIRALT, E. (dir.). *Història Agrària dels Països Catalans*. Vol. 1: *L'antiguitat tardana*. Barcelona: Ed. Fundació Catalana per a la Recerca i Universitats dels Països Catalans, p. 513-571.
- PALET, J. M. (1997). *Estudi del territori del Pla de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament; Institut de Cultura («Estudis i Memòries d'Arqueologia de Barcelona», núm. 1).
- PALET, J. M. (2003). «L'organització del paisatge agrari al Penedès i les centuriacions del territori de Tàrraco: estudi arqueomorfològic». *Territoris antics a la Cossetània i a la Mediterrània oriental*, p. 211-229. Barcelona: Dep. de Cultura, Generalitat de Catalunya.
- PALET, J. M.; GURT, J. M. (1998). «Aménagement et drainage des zones humides du littoral emporitain (Catalogne): Une lecture diachronique des structures agraires antiques». *Méditerranée [Aix-en-Provence]*, núm. 90-94, p. 41-48.
- PERCIVAL, J. (1976). *The Roman Villa*. Londres: B.T. Batsford Ltd.
- PLANA, R. (1989). «Le territoire d'Empúries: première phase de l'implantation romaine». *Dialogues d'Histoire Ancienne*, núm. 15/2, p. 249-281.
- PLANA, R. (1993). «Paisatge i estructures rurals antigues en el nord-est català: territori de la ciutat romana de Gerundó». *Estudios de la Antigüedad*, núm. 6/7, p. 99-117. Barcelona.
- PONS, J. (1982). «Conflictes i dualitat socioeconòmica a la Catalunya pirinenca durant l'Alt Imperi». *Fonaments [Barcelona]*, núm. 3, p. 11-44.
- POTTER, T. W. (1979). *The Changing Landscape of South Etruria*. Londres: Ed. Paul Elek.
- PREVOSTI, M. (1981 a). *Cronologia i poblament a l'àrea rural de Baetulo*. Badalona («Monografies Badalonines», núm. 3).
- PREVOSTI, M. (1981 b). *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.
- PREVOSTI, M. (2005). «L'època romana». Dins: GIRALT, E. (dir.). *Història Agrària dels Països Catalans*, vol. 1, p. 293-480. Barcelona: Ed. Fundació Catalana per a la Recerca i Universitats dels Països Catalans.
- PUIG i CADAFALCH, J. (1934). *L'arquitectura romana a Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- SERRA RÀFOLS, J. de C. (1928). *Forma Conventus Tarracoenensis: Baetulo-Blanda*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SERRA RÀFOLS, J. de C. (1943). «La villa Fortunatus de Fraga». *Ampurias*, vol. V, p. 5-36. Barcelona.
- WILD, J. P. (1978). «Villas in the lower Nene Valley». Dins: *Studies in the Romano-British Villa*. Leicester: Ed. by M. Todd, Leicester University Press.

Marta PREVOSTI I MONCLÚS és investigadora de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Ha treballat en temes de món rural romà, territori i paisatge, així com de religió antiga. Va fer l'estudi del territori de les ciutats romanes de Baetulo i d'Iluro. Ha dut a terme, amb els doctors Josep Guitart i Josep M. Palet, l'estudi del paisatge arqueològic antic del Baix Penedès d'època ibèrica i romana. Ha escrit la part romana de la *Història Agrària dels Països Catalans*. Actualment co-dirigeix amb el doctor Josep Guitart el projecte d'investigació «Estudi del paisatge arqueològic

antic a l'Ager Tarraconensis (a la dreta del riu Francolí)».

Josep GUITART I DURAN és catedràtic d'Arqueologia de la Universitat Autònoma de Barcelona i des de l'any 2002 dirigeix l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC). En el camp de la recerca, ha treballat sobre diversos aspectes de l'arqueologia romana a Catalunya. Cal esmentar les excavacions i els estudis sobre les ciutats romanes de Baetulo (Badalona) i Iesso (Guissona), així com les excavacions a Clunia (província de Burgos). Darrerament ha coordinat la publicació de les *Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès* (celebrat al Vendrell el novembre del 2001), on va presentar els resultats de la recerca portada a terme en el marc de l'«Estudi del paisatge arqueològic antic a la Cossetània oriental». Actualment dirigeix amb la doctora Marta Prevosti el projecte «Estudi del paisatge arqueològic antic a l'Ager Tarraconensis (a la dreta del riu Francolí)».